

Hatay'ın Yanı Başına Gömülmüş Bir Krallık “Yamhad”

Kuzey Suriye Coğrafyası

Kuzey Suriye, çok eski zamanlardan beridir, verimli arazileri iklim ve hava şartları, ticaret yollarının gidiş geliş güzergâhında bulunması sebebiyle, tüm Mezopotamya Devletleri'nin gözdesi olup, üzerinde amansız bir mücadeleye sahne olmuştur. Konumu itibari ile Kuzey Suriye denildiği zaman, akla gelebilecek en basit tanımlama, Arap çölünün kuzey batısı ile Akdeniz'in doğusu arasında kalan kısımdır. Yeni Asur Devrinde ise “Hatti Ülkesi” olarak tanımlanan kısım da yine Kuzey Suriye'dir.¹

Suriye, Asya'nın Güneybatı kenarında, Akdeniz'in doğu kıyısında yer alan bir Ortadoğu ülkesidir. Kuzeyde Türkiye, doğu ve güneydoğuda Irak, güneyde Ürdün, güneybatıda İsrail ve Lübnan ile çevrilidir. Suriye toprakları fiziksel coğrafya bakımından, batıdan başlayarak doğuya üç ana kuşağa ayrılır; Kıyı şeridi, Dağlık bölge ve Suriye Çölü.²

Münbit Hilâl diye anılan yer, Akdeniz'den Basra körfezine kadar, dağ sıraları kavsi içinde yer alan, dar step kuşağının bir kısmını ihtiva eder. Bu çayır kuşağı tarihi çağlardan beri tabii bir yol vazifesi görmüştür. Çünkü burası kuzeyde geçit vermeyen dağlarla çöl arasında geçilebilir bir kuşak özelliği göstermekte, iki yandan nispeten açık durumda bulunmakta ve nihayet iki deniz arasında bir kara köprüsü rolü oynamaktadır.³

İklim batıda Akdeniz tipinden, doğuda step ve çöl tipinden, şiddetli kara iklimi tipine kadar büyük değişiklikler gösterir. Güneydeki Arabistan çölleri doğru açık bulunan iç kısımlarda sıcaklık farkları fazladır ve senenin yarısı tam manasıyla kurak geçer, Dağ sıraları üzerinde bulunan iki geçit yerinden, mülayimleştirici deniz tesirleri, Humus güneyinden iç kısımlara ve Şam güneyinden Cebel-i Dürüz ve Cebel-i Havran bölgelerine doğru görülür.⁴

Asi ve Fırat Nehri, Amanos Dağları ve buradaki birçok tuz gölü de sözünü ettiğimiz alanın önemini arttırmıştır. Yukarıda kısaca anlatılan ve coğrafik şartların iç kesimlerde oluşturduğu olumsuz nedenler, Suriye'nin kuzey kesimini oldukça önemli kılmıştır.⁵

Kuzey Suriye'nin Eski Tarihi

Suriye'nin tarih öncesi dönemi, Eski Taş(Paleolitik) Çağa kadar uzanır.⁶ İnsana ait ilk bulgulara, Asi nehri vadisi ve Akdeniz'deki Nahr el-Kebir Vadisi'ndeki birkaç yerleşimde ele geçen yontma çakmak taşından aletler ışığında ulaşılmıştır. İlk insanlar, yaklaşık bir milyon

¹ Çilingiroğlu 1984, 29.

² Ana Britannica 28. Cilt, 49.

³ Türk Ansk. 29. Cilt 1980, 516.

⁴ Türk Ansk. 29. Cilt 1980, 517.

⁵ Bayraktar 2004, 2, 3, 4.

⁶ Hitti 1957, 7.

yıl önce Suriye bölgesine girmişlerdir. 1993'te Halep'in 50 km. kuzeyindeki Dederiye mağarasında, insana ait bir çocuk iskeletine rastlanmıştır. Mağaranın Orta Paleolitik dönemde (M.Ö. 100.000'den 40.000'e kadar) kullanıldığı saptanmıştır.⁷

Epipaleolitik döneme gelindiğinde (yaklaşık M.Ö. 18.000-8500) Suriye genelinde küçük insan grupları yerleşmişti. Bu insanların kurdukları yerleşimlere Palmyra yakınlarındaki Yabrud ve el-Kown civarında rastlanılmıştır. Bu uygun coğrafi koşullar altında nüfusta bir artış olup neticede insanlar kalıcı yerleşimler kurmaya başlamıştır. İşte bu ilk köyler, Fırat Nehri kıyısındaki Ebu Hureyra ve Nebek civarındaki Jayrud'dur.⁸

Bu bölgelerdeki insanlar, hayvan derisi ve ağaç dallarından yapılmış yuvarlak biçimli kulübelerde yaşamaya başlamıştır. Bu yapıların en belirgin özelliği yere gömülmüş olmalarıdır.⁹

Yakındoğu'da avcılık ve toplayıcılıktan çiftçiliğe geçişin en açık görüldüğü yer, Levant ve Filistin'dir¹⁰ ve yaklaşık M.Ö. 11.000 ile 9300 yılları arasında yaşamış ve tüm Filistin ve Levant boyunca yayılan Natuf Kültürüdür(Natufien Kültür)¹¹Bu kültür ile bağlantılı merkezler Suriye'de Fırat kıyısında ve daha doğusunda da bulunmuştur. Natuf Dönemi'nde tahılların insana beslenmesinin temel öğelerinden biri olarak benimsendiğini gösteren çok daha açık arkeolojik kanıtlar vardır.¹²Yabanıl buğday ve arpa Kuzey Suriye ve Filistin'de doğal koşullarda yetişiyordu ve bu bitkilerin besleyici değerleri çok önceden anlaşılmış olmalıydı. Natuf Kültürü insanların kalma çok sayıda çakmak taşı dilgilli oraklar, Kuzey Suriyelilerin, Yakındoğu'da tarımın ilk uygulayıcılarından olduğu gerçeğini ortaya koyar.¹³

Levant'ta Natuf Kültürü'nü izleyen dönem "Proto-Neolitik" olarak bilinir. Bu döneme ait etkileyici kalıntıların ele geçtiği Jericho'da(eski Eriha),M.Ö. 9000 dolaylarında gür bir su kaynağının kıyısında bir yerleşme gelişmişti.¹⁴

Keramikli Neolitik Dönem M.Ö. 6000-5000 yılları arasında tarihlenmekte ve bu dönemi koyu yüzlü açıkı mallar temsil etmektedir.

"Halaf dönemi" ise M.Ö. 5500-5000 yılları arasına tarihlenmiştir. Bu kültür Habur Üçgeni'nde yer alan Tel Halaf yerleşim yerinden adını almaktadır.¹⁵ Bölgemizde bu döneme

⁷ Muhesen 1999, 43.

⁸ Moore, 1985, 51.

⁹ Sevin 2003, 42, 43, 44.

¹⁰ Roaf 1996, 27.

¹¹ Hitti 1957, 14.

¹² Roaf 1996, 27.

¹³ Hitti 1957,16, 17.

¹⁴ Roaf 1996, 30.

¹⁵ Moore 1988,10.

ait yerleşmeler mevcuttur. Kargamış yakınında Yunus ve Tel Turlu, Maraş'ta Domuztepe ve Antakya'da Tel Kurdu yerleşmeleri sayılabilir.

Daha Sonraki Ubaid Dönemi de, M.Ö. 5000-4000 yılları arasına tarihlenmiş ve bu dönem Tel Leylan, Tel Aqab, Hamam et Turkman, Ras Şamra, Tilmenhöyük ve Amuk yerleşim yerleriyle temsil edilmiştir.

“Uruk Dönemi” ise M.Ö. 4000-3300 yılları arasına tarihlenmekte ve bu dönemden sonra Suriye’de Tunç Çağlar başlamaktadır. Uruk Dönemi kalıntıları, Tell Leylan, Tell Brak, Hamam et Turkman, Tell Habuba Kabira, Tel Başar ve Cebel Aruda’da ele geçmiştir.¹⁶

Bunların dışında, genel anlamda Suriye’de yazılı tarih, iki komşu medeniyet Güney Mezopotamya ve Mısır’da yazının ortaya çıkması sonrasında, M.Ö. III. Binin ilk zamanlarına doğru başlar. Suriye, topraklarının her tarafındaki büyük merkezlerinin varlığıyla birlikte kent devrimine kadarki Prehistorik Neolitik dönemlerde önemli bir kültürel güç olarak görülmüştür. Habur ve Belih bölgelerinde yürütülen sistemli çalışma ve araştırmalar sonucu, Tel Ebu Hureyra, Tel Müreybit, Tel Brak, Tel Çagar Bazar ve Tel Halaf gibi yerleşimlerde Neolitik tabakaların varlığına dair ilk bilgiler elde edilmiştir. Bu yerleşimlerin dışında Tel Aswad ve Tel Bukras da Suriye’nin öteki önemli yerleşimleri arasındadır.¹⁷

İlk kentlerin Güney Irak’taki aşağı Dicle-Fırat ovalarında geliştiği düşünülse de sonraları bu gelişmenin tüm Ortadoğu’nun her tarafında olduğu konusunda görüş birliğine varılmıştır. Gerçek bir “kent” tanımı(geniş bir kasaba, hatta sayıca çok binalardan oluşan bir yerleşimin aksine) bu ilk kentlerin nasıl yayıldığı konusu arkeologlar arasında tartışma konusu olmuştur. Bu gibi tanımları bir tarafa bırakıp bir kavram olarak kentleşmenin yaklaşık M.Ö.3000 yıllarında meydana geldiği ve Suriye’deki bu ilk yerleşimlerin daha önceden veya çok yakın bir süre içinde kentlere dönüştüğü söylenebilir; bu kentler Ugarit, Ebla, Katna, Kadeş, Mari, Habuba Kabira, Hamam et Turkman ve Tel Brak’dır. Bu kentlerin gelişimiyle özgün Suriye kültürünün ilk izleri de görülür. Bu şehirler Eski Tunç Çağı’da ortaya çıkmıştır ve bu ilk kent toplulukları, Orta Fırat’ta yer alan Habuba Kabira yerleşiminde yapılan kazı çalışmalarından da anlaşıldığı üzere, Güney Irak’taki M.Ö.4. binden itibaren Uruk kültürünün birer kolonisi olmalıydılar.¹⁸Güney Mezopotamya’da (Güney Irak) Uruk gibi büyük kent toplulukları M.Ö.4. binden itibaren yavaş yavaş şekillenmeye başladı. Kentleri yöneten bu topluluklar tamamen yeni bir sosyal fenomeni temsil ediyordu. Ticaret ağlarının bir parçası olarak bunlar Fırat kıyısı boyunca uzanan diğer şehirleri de bunların stratejik olarak

¹⁶ Schwartz 1988,222.

¹⁷ Chavalas 1992, 3,4.

¹⁸ Ball 1994, 11.

yerleştirilmiş ticari birer karakol konumunda hizmet etmeleri için organize etmişlerdir. Bu “koloni kentlerin” bazıları oldukça büyüktü ve 10 hektara kadar çıkıyordu.¹⁹

Yamhad Krallığı'nın başkenti Halep'in kalesi içerisinde, Alman ve Suriyeli arkeologların, 1996 yılından bu yana yaptıkları kazı çalışmalarında, büyük boyutta bir Orta Tunç Çağı tapınağı ele geçirilmiştir. Bu yapı, Kuzey Suriye mimarisi açısından büyük bir önem teşkil etmektedir. Çünkü aynı yapı Geç Tunç ve Erken Demir dönemlerinde, kabartmalı ortostatlarla inşa edilmiştir. Yapının, Halep kalesi topografyasındaki konumu, anıtsal boyutları ve Demir Çağı yerleşmeleri göz önüne alındığında, eski metinlerden bilinen, Halep'in ünlü Fırtına Tanrısı Teşub tapınağı olduğu ortaya konmuştur.²⁰

Yamhad Krallığı Siyasi Tarihi

M.Ö. II. Binyıl, Kuzey Suriye açısından oldukça önemlidir. Zira Mısır, Mezopotamya, Anadolu toprakları arasındaki irtibat, Kuzey Suriye aracılığı ile oluyordu. Bu yıllarda ulaşım karayolları ile sağlanıyordu. Bu yolların en önemlisi, İskenderun körfezini Basra körfezine bağlayan, Fırat nehri mecrasının meydana getirdiği tabii yoldur. Bu yol eski Meskene (Emar) ye ulaştıktan sonra kuzey, güney ve batı istikametinde ayrılıyordu. Halep ise güney yolundaki ilk önemli ticaret merkezidir. Halep'ten sonra ise bu yol, Suriye-Filistin kıyı şeridi boyunca Mısır'a kadar uzanmaktadır. Bu noktada, Mezopotamya ile Mısır arasındaki ulaşımın, Halep şehrine uğrama konusundaki zorunluluğu açıktır.²¹

Özellikle Kuzey Suriye bölgesinde ticari nedenler ile devletlerarası münasebetlerin yoğunlaştığını da görüyoruz.²² Ticaretin getirdiği zenginlik, Kuzey Suriye'de, Halep şehrinin, siyasal bir merkez olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Burada kurulan krallığın adı Yamhad olup bu adın kökeni bilinmemektedir. Ama bunun bir Amurru kavminin adından geldiği öne sürülebilir.

Yamhad Krallığının Kuruluşu

Yamhad Krallığı'nın ne zaman kurulduğuna dair elimizde bilgi yoktur. Halep kenti, ticari yollar üzerinde olması nedeniyle, en azından Kültepe-Kaneş metinlerinde çok zikredilmesi beklenirken ancak iki kez geçmiş olması ilginçtir²³. Bölgede yapılan kazılarda bu devre ait tabletler, Hammam et-Türkmen ve Tel Amarna kökenli olup sadece 4 tanedir. Ayrıca bu çağa ait, Kargamış yakınlarında bulunan bir tablet de vardır²⁴. Yamhad Krallığı'na ait bilgiler, Ebla, Ugarit, Alalah, Mari ve Hitit metinlerinden gelmektedir.

¹⁹ Fortin 1999,50.

²⁰ Harmanşah 2003, 9.

²¹ Kinal 1967, 193.

²² Klengel 1992, 48.

²³ Kuzuoğlu 1999, 92.

²⁴ Gelb 1969, 119-124.

Bölge tarihine baktığımızda, ilk siyasal bilgilerin Akad dönemi tabletlerinden geldiği görülmektedir. Akad kralları bu yöreye sefer yaptıklarını söylemektedirler. Karşlarına çıkan birlik 17 kraldan oluşmaktadır. Bu krallar arasında İç Anadolu'daki krallıklar yanında bugün Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'ye konulan krallıklar da vardır. Suriye'deki krallıklar, Ebla, Amurru ve Sedir Ormanları ülkesi olarak zikredilmektedir. Yamhad'dan söz edilmemiş olmasının nedeni, Ebla'nın bu dönemde asıl merkez olmasındandır. Ebla'daki G Sarayı ve arşivi bunu ispatlamaktadır.

Yamhad Krallığına ilişkin ilk değinme, kendisiyle de ilgili bir metin olan, ilk Mari kralı Yahdun-Lim'in bildirisinde geçer. Mari'deki "Şamaş" tapınağından çıkan bir bina yazıtında, Yahdun-Lim, Akdeniz kıyılarına kereste toplamak için ilerlerken, Suriye'ye bir sefer düzenler. Kıyıya ulaştığında bölge kentlerini itaat altına alarak onları vergiye bağlar. Aynı yıl Fırat vadisindeki kentler ve kabileler Yahdun-lim'e savaş açarlar ve Yamhad kralı Şumuepuh'dan askeri yardım alırlar. Yahdun Lim savaşı kazanır ve kuzeye kadar Fırat vadisini egemenliği altına alır. Emar'ın kuzeyine kadar yayılan siyasi nüfuzu Mari'den ele geçen iki mektuptan anlaşılmaktadır. Abisamar'dan Yahdun Lim'e gönderilmiş bu mektupta Abisamar kendisiyle aynı bu bölgede bulunan Kuzey Suriyeli ve Yukarı Mezopotamyalı düşmanlarının oluşturduğu, Haşum, Urşum, Karkamış, ve Yamhad'ın dâhil olduğu ittifaka karşı, Mari kralından yardım ister. Sonunda bölgeye gelen kral bu devletlere karşı kesin bir zafer kazanır. İlerleyen yıllarda Şamsi-Adad'ın babası İlakabkabu tarafından saldırıya uğrar ve yenilir. Yerine oğlu Şumuyamam geçirilir.²⁵

Ayrıca Kuzey Suriye'de, yalnızca yukarıda sözü geçen devletler değil, Mezopotamya ve Mısır gibi, o zamanın ileri medeniyet merkezlerinin de çıkarları vardı. Zira Lübnan dağlarında yetişen kıymetli ağaçların tomruklarına ihtiyaç vardı. Mısır Firavunları, saraylarının ve mabetlerinin yapımında bu sedir, servi tomruklarından yararlandıkları gibi, Babil ve Asur kralları da taştan ve ormandan mahrum olan Mezopotamya'da, Lübnanların sedir ormanlarına muhtaç idiler.²⁶

Babilli Hammurabi zamanına ait olan Mari mektuplarında Kuzey Suriye'de merkezi Halep olan büyük bir Yamhad krallığından bahsedilmektedir. Yamhad krallığının kim tarafından ne zaman kurulduğu ise kesin değildir. Fakat Mari kralı Yahdun-Lim'in temel tuğlasında, kendisinin seferde bulunmasından faydalanan Samanum ve Tuttul krallarının ona

²⁵ Klengel 1992, 50, 51.

²⁶ Kinal 1967, 193.

karşı oluşturdıkları koalisyonda, Yamhad kralı Sumuepuh'unda bulunduğundan bahsetmektedir.²⁷

Sumuhepu

Sumuhepu, Mari kralı Yahdun-Lim, onun oğlu Sumuyamam, ve Katna'lı İshi-Adad ile çağdaştır. Başkent tam olarak bilinmemektedir. Ancak eldeki veriler ve bu devletle ilgili olan kaynaklar buranın, Halep olduğunu göstermektedir.

Eldeki bilgiler ışığında, Sumuepuh zamanında ülke, batıda Asi, doğuda Fırat, güneyde Katna ile çevrelenmiştir. Sumuepuh, Samsi-Adad'ın hakimiyetindeki bölgelere saldırılar düzenlemiş ve Dur-Samsi-Adad ismindeki kaleyi ele geçirerek buraya kendi adını vermiştir. Urşu ile Karkamış bu devletten uzak kalsalar da, Yamhad etkisinden kurtulamamışlardır.

Yamhad krallığının bazı bölgeleri kabile gruplarına aitti ve kontrol bu kişilerce sağlanıyordu. Asur döneminde ise Katna ile Asur arasındaki dostane ilişkilerin, Yamhad'a karşı koalisyona kadar gittiğini görüyoruz. Eldeki en önemli metin ise Şamsi-adad, Yaşma-adad ve İshi-adad'ın, Karkamış, Urşum ve Haşum gibi Kuzey Suriye devletleriyle birlikte Şumuhepuh'a karşı kurdukları konfederasyonu anlatan metindir. Bu konfederasyondan sonra savaşa dair kesin deliller olmasada yağmalamalar olmuştur. Sumuepuh'un akıbetinin ne olduğu belli değildir. Ancak oğlu Yarim-Lim döneminde de bu gerginlik devam etmiştir.

Yarim-Lim

Sumuepuh'un oğlu Yarim-Lim, Babilli Hammurabi'nin, 12. ya da 13. yılında tahta çıkmıştır. Ölümü ise Babilli Hammurabi'nin 28. yılına denk gelir. (M.Ö. 1765)

Yarim-Lim iktidara geldiğinde yalnız Asur kralları ile değil, babasından kendisine miras kalan Mari ve Katna düşmanlıkları da devam ediyordu. Halep şehrinde ikamet eden Yarim-Lim ile Şamsi-Adad arasındaki savaşın başka bölgelere de eriştiğini bilmekteyiz. Katna, Şamsi Adad'ın yanında yer alırken Babil ve Eşnunna Yamhad'ın müttefikleriydi.²⁸

Asur kralı I. Samsi-Adad'ın ölümü ile birlikte Mezopotamya'da genel durumun değiştiğini görüyoruz. Zimri-Lim tahtı ele geçirmek için mücadeleye girişmiş, kayınpederi Yamhad kralı Yarim-Lim'in verdiği askeri yardımlar ile Şamsi-Adad'ın, Mari krallığına oturttuğu küçük oğlu Yasmah-Adad'ı mağlup etmiştir. Mari şehrini geri alan Zimri-Lim, babasının tahtına oturmayı başarmıştır. Bu devirde ise Yamhad krallığı oldukça güçlü bir devletti. Zira bu krallığa tabi yirmi küçük krallık olduğu bilinmektedir. Başta Alalah olmak üzere, Ni, Katna şehirleri bunlardan bazılarıdır.²⁹

²⁷ Syria 32 1955, 14.

²⁸ Klengel 1992, 51-58.

²⁹ Kinal 1967, 196.

Yarim-Lim'in nüfuzu Mezopotamya içlerine kadar yayılıyordu. Kendisi ayrıca kuzey Filistin'de bulunan Hazor kralı İbni-Adad ile de iyi ilişkiler kurmuştur.³⁰

Babil kralı Hammurabi, Şamsi-Adad'ın ölümünden sonra hudutlarını genişletmeye çalışmıştır. Bu genişleme politikasına karşı çıkabilecek olan Larsa kralı Rim-Sin'e 29. senesinde savaş açmıştır. Mari arşivinde bulunan, Hammurabi ile Mari kralı Zimri-Lim arasındaki mektuplardan anlıyoruz ki, Larsa kralı Rim-Sin, Eşnunna ve Asur kralları ile birleşerek, Hammurabi'ye karşı bir üçlü doğu bloğu oluşturmuştur. Bunun üzerine Hammurabi'de Mari kralı Zimri-Lim ve onun aracılığı vasıtasıyla Yamhad kralı Yarim-Lim ile üçlü bir batı koalisyonu oluşturmuşlardır.

Babil, Mari ve Yamhad koalisyonu münasebeti ile Yamhad krallığının gönderdiği askeri kuvvetlerle ilgili birçok mektup vardır. Bu mektuplarda biraderim kelimesi çok geçer. Aradaki dostluğu ifade eden bu kelimedenden sonra talepleri görmekteyiz. Mari kralı Zimri-lim'in Babilli Hammurabi'ye gönderdiği mektupta "Hammurabiye, biraderin Zimrilim der ki: Ordu adamları hususunda bana yazmadın, fakat ben Halep kralı Hammurabi'ye asker göndermesi için yazdım. O askerlerini gönderdi, Onun askerleri yanıma geldi" demektedir. Bu mektupta aynı zamanda Yamhad tahtında bir değişiklik olduğunu ve ölen Yarim-Lim'in yerine tesadüfen Babilli Hammurabi'nin ismini taşıyan bir kralın geçtiğini bildiriyor.³¹

M.Ö. 1770 dolaylarında yazılan ve göçebe kavimlere Mari'li Zimri-Lim'in egemenliğini benimsetmek amacıyla yapılan bir konuşmayı aktaran mektupta "Yalnız başına güçlü olabilecek hiçbir kral yoktur. Babilli adam Hammurabi'yi on ya da onbeş kral izler; Larsa adamı Rim-Sin, Eşnunna adamı Ibal-pi-El ve Katna adamı Amut-pi-El'i, izleyenlerin sayısı aynıdır, Yamhad adamı Yarim-Lim'i yirmi kral izler." Bu konuşma Babilli Hammurabi ile Yamhad Kralı Hammurabi'nin farklı olduğunu gösteren önemli delillerden yalnızca biridir.³²

I.Hammurapi

Hammurapi, veliaht olduğu zamanlarda dahi ticari ve politik olayların içerisindeydi. Zimri-Lim ile Babilli Hammurabi arasındaki mektupta adı geçmektedir. Mari metinlerine göre babasının ölümünün hemen ardından tahta geçmiştir. Tahta çıkışı Babilli Hammurabi'nin 28. yılına tekabül eder.(M.Ö. 1765) Ölümü kesin olarak bilinmemektedir. Babil'in Mari'yi istilası sırasında, kendisi Halep'te hüküm sürmekteydi. I. Hammurapi, Marili Zimri-Lim, Hazor kralı İbni-Adad ve Karkamışlı Yatarhami ile birlikte anılır. I. Hammurapi, Mari kralı

³⁰ Klengel 1992, 58.

³¹ Kinal 1967, 196, 197.

³² Roaf 1996, 108-110.

ve Ugarit kralı ile de iyi ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Babil kralı Hammurabi, Yamhad kralı Hammurapi'nin tahtının korunması için asker yollamıştır. Bu da bize ilişkilerin hangi boyutta olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu dönemde Kargamış ile otlar konusunda bir sorun çıktığını elimizdeki kaynaklardan anlamaktayız.³³

Alalah vesikalarında Abbahel'in babası olarak geçen Hammurabi'nin, 210 numaralı Mari mektubunda zikredilen, Hammurabi olduğu kabul edilmektedir. Onun oğlu Halep kralı Abbahel'i Wiseman'ın 1 numaralı Alalah vesikası ile tanıyoruz. Bu vesikada, "Kral Abbahel'e karşı biraderleri isyan ettikleri zaman, Fırtına tanrısının, Hepat'ın ve savaş tanrısının yardımı ile o, İrridi'ye karşı yürüdü. Abbahel ve askerleri İrridi şehrini zapt etti. O gün Abbahel, İrridi karşılığında bir değiştirme şehri olarak kendi şehri Alalah'ı verdi. O gün Abbahel, kölesi Hammurabi'nin oğlu Yarim-Lim'e bir şehre karşılık söz verdi. Abbahel'in Yarim-Lim ile yaptığı bu antlaşmayı kim bozarsa, onu Fırtına tanrısı elindeki silahı ile parçalasın, Hepat ve İhtar onun silahını kırsın, İhtar onu galiplerin eline teslim etsin..." denilmektedir. Eldeki belgelerden anlaşıldığı üzere, Halep kralı Abbahel ile Alalah kralı, Yarim-Lim, Yamhad kralı I. Hammurapi'nin oğullarıdır. Babalarının ölümünden sonra büyük oğlu Abbahel başa geçmiştir. Abbahel, bir nesil sonra, Babilli Hammurabi'nin oğlu Şamsu-İluna ve Asur kralı I. Şamsi-Adad'ın oğlu İşme-Dagan zamanlarında yaşamış olmalıdır. Ancak Wiseman, Abbahel'in, eski Hitit krallarından Labarna, I. Hattuşili veya I. Murşili'nin vasalı olduğunu ileri sürmüştür. Hâlbuki I. Murşili, Babilli Hammurabi'de iki yüzyıl sonra Şamsu-Ditana zamanında ilk önce Halep'i sonra da Babil'i zaptetmiştir. Bundan dolayı Wiseman'ın fikri pekte sağlıklı değildir. Zira Tevrat'ta bahsedilen konudan yola çıkarsak, kastedilen Hitit kralı Puşarruma'nın babası Tuthaliya olabilir.³⁴

Abbahel

Abbahel'in babası olarak yukarıda da bahsedildiği üzere, Yamhad kralı I. Hammurapi düşünülmektedir. Abbahel'in tahta geçişi hemen olmamıştır. Hammurabi'nin ardılı Şamsu-İluna'nın, Abbahel adlı birine gönderdiği mektup, tahta geçiş zamanı bakımından önemli bir kaynaktır. Bu döneme ilişkin en önemli olay, kardeşi II. Yarim-Lim'in Alalah'a yönetici olarak atanmasıdır. Abbahel Alalah'ı, İrrite kentine karşı tazminat olarak kardeşine vermiştir. Alalah bundan sonra Fırat'tan Akdeniz'e kadar uzanan şeridin kontrol altında tutulması bakımından, II. Yarim-Lim'in merkezi olmuştur. Alalah, Abbahel'e, babası I. Hammurapi'den miras olarak kalmıştır. Zira bu mülk kendisine, bizzat Abbahel'e aittir. Yamhad krallığı bu dönemde de, bulunduğu bölge üzerinde güçlü bir nüfuza sahip idi. Emar

³³ Klengel 1992, 58, 59.

³⁴ Kinal 1967, 198, 199.

Yamhad'a bağılıydı, bununla birlikte Karkamış üzerinde Halep etkisi sürüyordu. Ugarit'in Yamhad devletine ait olup olmadığı konusunda kesin bir yargı yoktur. Ancak Asi nehrinin denize döküldüğü yer Yamhad krallığının kontrolü altında idi.³⁵

Alalah'ın II. Yarım-Lim'e teslimi töreni, vesikaların Antakya nüshasında anlatılır. Yarım-Lim'in başka bir krala toprak vermemesi konusunda yemini alınır.³⁶

II. Yarım-Lim

Abbahel'in oğlu olan bu kral hakkında pek fazla bilgi yoktur. Pek çok metinde adı geçmesine rağmen, dönemine ilişkin önemli siyasi bir olay yoktur.³⁷

Wiseman 52'de, Alalah kralı Yarım-Lim'in Bayan Hepat-muhirni ile oğlu Abiadu'dan İburia köyünü, 1000 şekel gümüş, 1000 parisi buğday, 1000 parisi çavdar, 6 küp şarap ve 10 küp susam yağı karşılığında, satın aldığını belirten senette, "Nikmepa'nın kral olduğu sene" tarihi vardır. Bu vesikaya göre II. Yarım-Lim amcasından önce ölmüş ve yerine Nikmepa geçmiştir.³⁸

Nikmepa

II. Yarım-Lim'in oğludur. Bu kral, Alalah yöneticileri tarafından kullanılmış dört adet tarih formülü bırakmıştır. Bu tarihlenmeler kralın, Alalahlı Yarım-Lim ve Ammitakum'un çağdaşı olduğunu belirtir.³⁹ Yamhad kralları içinde en çok vesikayı Nikmepa bırakmıştır. Bu surette onun uzun bir süre tahtta kaldığı çıkarımı yapılabilir. Nikmepanın uzun hâkimiyeti sırasında Arazik kentini zaptettiği eldeki kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁴⁰ AİT*63 (b) kendi kraliyet figürünü gök tanrısına adamasını, AİT*11 (c) kendisinin toprakları içindeki bir yer olduğu düşünülen Nişhin'den (bir askeri seferden çok bir ziyaret) dönüşünü, d tarihi ise Mutani isimli bir yere atıfta bulunur.

Bu belgeler genel olarak dönemin politikasına ilişkin bilgi vermez ancak (a) tarihi Fırat'ın doğusundaki bölgelerde Krallığının gücünün zayıflamış olabileceğini belirtir.⁴¹

Arazik kentinin zapt edilmesi önemli bir olay olsa gerek. Zira Wiseman 7, 8 ve 55 numaralı vesikalar bu olaya göre tarihlenmiştir. Nikmepa'nın uzun sürdüğü bilinen hâkimiyetinin kaç sene olduğu belli değildir.⁴²

³⁵ Klengel 1992, 60, 61.

³⁶ Kinal 1967, 199.

³⁷ Klengel 1992, 62.

³⁸ Kinal 1967, 200.

³⁹ Klengel 1992, 62.

⁴⁰ Kinal 1967, 200.

⁴¹ Klengel 1992, 62.

⁴² Kinal 1967, 200.

Irkabtum

Nikmepadan sonra ilk olarak yerine oğullarından Irkabtum geçmiştir. Onun döneminde Naştarbi şehrinde bir ayaklanma çıktığını görüyoruz. Ayrıca Kuzey Suriye’de ortaya çıkan Hurri prensliklerinin Yamhad krallığının Fırat’ın doğusundaki gücünü önemli miktarda azaltması da yine bu dönemde olmuştur.⁴³

III. Yarim-Lim

Nikmepa’nın bir diğer oğlu ve Irkabtum’un kardeşi olan Yarim-Lim başa geçtiği sıralarda, Anadolu’da Hitit devleti, I. Hattuşili idaresinde önemli bir güç haline gelmişti. Hitit devletinin her alanda gelişmesi ve Önasyadaki büyük krallıklar arasına katılabilmesi için, o zamanın, dünya ticaret kalbi olarak görülen Kuzey Suriye’ye egemen olması şarttı. Zira oraya Yamhad Krallığı hâkim idi. Bundan dolayı Yamhad Krallığı’nın bertaraf edilmesi gerekiyordu. Ayrıca Hattuşaş arşivlerinden, I. Hattuşili’nin, Alalah’a sefere gittiğini bilmekteyiz. Bununla birlikte başka bir Hitit vesikasında ise Halep civarında bulunan Haşşuva seferi şöyle anlatılmaktadır.

12- “Haşşuvaya gittim

13- ve Haşşuvalılar bana karşı savaş için

14- geldiler

15- Halep şehri memleketinin askeri de yardım için beraber idi.

16- Onlar da bana karşı savaş için geldi ve ben onları mağlup ettim.

17- Birkaç gün içinde Fırat nehri

18- geçtim ve Haşşuva memleketine bir aslan gibi

19- pençelerle saldırdım”

I. Hattuşili’nin saldırdığı Haşşuva savaşını savunmaya çalışan Halep kralının adı zikredilmemektedir. Ancak bu ismin kral listesine göre Nikmepa’nın oğlu III. Yarim-Lim olması muhtemeldir. Eldeki kaynaklara göre Halep kralının kumandanı olarak zikredilen Zukraşi’nin Wiseman 6 numaralı Alalah vesikasındaki şahitler arasında adı geçen Zu-ug-ra-şi olduğu Landsberger tarafından ispatlanmıştır.

Buna göre Haşşuva kenti Halep’e tabi bir şehirdir. Bununla birlikte enteresan olan bu savaşın galibi olarak III. Yarim-Lim’in ön plana çıkmasıdır. I. Hattuşili analarında “ Haşşuva ve Hahha krallarını arabaya koştum” demesine rağmen, Yarim-Lim lehine neticelenmiş gibi görünüyor. Çünkü Halep antlaşmasında: “Hattuşili’den sonra onun oğlu Murşili Halep memleketinin krallığını ve Halep ülkesini mahfetti” denildiği gibi Halep antlaşmasının Hititçe

⁴³ Klengel 1992, 63.

nüşhasında da “O babasının intikamını aldı” denilmektedir. Bu suretle Yamhad Krallığına siyasi olarak I. Murşili’nin sonra verdiğini ancak devletin izlerinin ileriki yıllarda da karşımıza çıktığını görüyoruz.⁴⁴ Zira Mısır İmparatorluğunun dini reformlar yaptığı ve iç bunalım yaşadığı bir zamanda, Hitit Kralı I. Suppiluliuma tekrardan Kuzey Suriye üzerine sefere çıkmış ve Halep’te dahil olmak üzere buradaki hakimiyetini sağlamlaştırmıştır.⁴⁵

Ayrıca AİT*6 Katna ile olan bir gerginlikten bahseder. Aynı metin Alalah tahtının varisi olarak Ammitakum’un oğlu Happurapi’yi kentin sonraki kralı olarak gösterdiğini belirtir.⁴⁶

III. Yarim-Lim’in zamanına ait Alalah vesikaları da bu kral zamanının felaket devri olduğunu belirtir. Yamhad öyle müşkül bir durumdadır ki, Alalah şehrinin Beyi ve zengin bir adam olan Ammitaku, İrpa-Ada’nın yalnızca mallarını değil, karısını ve çocuklarını bile satın alır. Ancak bu çocuk satışının evlatlık almak olarak olması muhtemeldir.

Halep kralı III. Yarim-Lim zamanında Alalah tahtında da değişiklik olmuş, Alalah tahtına Ammitakum geçmiştir. Fakat Alalah yine Halep’e tabidir. Nitekim Wiseman 6 numaralı vesikada: “Ammitakum, Alalahlı adam, beyi kral Yarim-Lim’in huzurunda mallarını, evini, kalesini, topraklarını, tıpkı anası babası gibi, oğlu Hammurabi’ye bıraktı ve Navarin’in kızının doğurduğu Hammurabi’yi kral olmak için gösterdi. Hammurabi benim oğlumdur” dedi... “Benim ve O beyim kral Yarim-Lim’in kölesidir” denilmektedir.

Bu vesika ile Ammitakum’un, bütün mülkünü, iki oğlundan biri olan Hammurabi’ye bıraktığını görmekteyiz. Halep tahtıda da hâla III. Yarim-Lim bulunmaktadır.⁴⁷

II. Hammurapi

III. Yarim-Lim’den sonra oğlu II. Hammurapi tahta geçer. Hammurapi I. Hattuşili’nin Kuzey Suriye’ye yaptığı sefere gönderme yapan Hitit tradisyonunda III. Yarim –Lim’in oğlu ve veliahdı olarak gözüktür.⁴⁸

Yamhad Krallığının Yıkılışı

II. Hammurapi, eldeki verilere göre siyasi anlamda son Yamhad kralıdır. Çünkü onun zamanında I. Murşili hem Halep’e hem de Babil’e sefer düzenlemiştir. (M.Ö. 1550) I. Murşili Bu seferden sonra Yamhad ve Babil sülalelerine son vermiştir. Nitekim Alalahın 7. tabakasından çıkan tabletlerde başka Halep kralı yoktur.

⁴⁴ Kinal 1967, 200, 201.

⁴⁵ Macqueen 1986, 49.

⁴⁶ Klengel 1992, 63, 64.

⁴⁷ Kinal 1967, 202.

⁴⁸ Klengel 1992, 64.

I. Murşili'nin Halep seferinden 24 sene sonra Halep şehri ile ilgili bilgiler önümüze gelmektedir. Kas krallarından II. Agum, bir kitabesinde: “ Halep kralının Babil'e bir elçi heyeti göndermesinden ve tanrı Marduk'un heykelinin 24 sene sonra Hana memleketinden getirilmesinden...” bahsedilmektedir. Buna göre Halep'te hâla bir sülale bulunduğu açıktır.

Bundan sonra Yamhad bölgesinde yeni bir safha oluşmaktadır. Zira bu dönemde Hititlerin başına dert olacak Hurri istilalarını görüyoruz. Hitit devleti bu istilalara karşı koymak istese de, Güneydoğu Anadolu'da bir Kizzuvatna Krallığının kurulmasını önleyememiştir. Bu dönemde özellikle Kuzey Suriye'ye Hurri kralı Barratarna'nın hâkim olduğunu görüyoruz. Bundan sonra Halep'ten bahsedilmez. Ancak Halep sülalesinden geldikleri sanılan prenslerin yönettiği bir Alalah krallığından söz edilir.

Alalah'ın 4. tabakasındaki sarayın içinde bir taht üzerine oturmuş durumda heykeli bulunan Alalah kralı İdrimi, otobiyografisinde Yamhad Krallığının akıbetini de anlatmaktadır.

Bu dönemden sonra Kuzey Suriye üzerinde özellikle Hurri-Mitanni egemenliğini görüyoruz. Bu toprakların ticari anlamda önem teşkil etmesinden dolayı Mısır firavunu III. Tutmosis dahi buraya seferler yapmıştır.⁴⁹

I Murşili'den sonra Halep'i tekrardan II. Tuthaliya'nın zapt ettiğini biliyoruz. Zira I. Tudhaliya ile imparatorluk dönemi başlamaktadır. M.Ö. 15. yüzyılın Tuthaliya'sı Hititlerin kaybettiği kraliyet topraklarını, geri alan kral olması bakımından önemlidir.⁵⁰ Halep antlaşmasında geçen “ Önceden Halep memleketi krallarının büyük krallığı vardı” denilerek Eski Hitit devleti zamanındaki Büyük Yamhad Krallığının varlığı ortaya konur. I. Murşili'nin Halep'i zaptından, II. Tuthaliya idaresine kadar geçen zaman içinde, Halep şehri, Hanigalbat denilen, Mitanni krallarının hâkimiyetinde kalmıştır.

II. Tuthaliya'nın da Halep hâkimiyeti kısa sürmüş ve ondan sonra başa geçen II. Hattuşili zamanında Halep krallığı tekrardan Mitanni devletine tabi olmuştur.

Bu durum Halep antlaşmasında şöyle anlatılmaktadır: “Halpa memleketinin kralı, Hanigalbat memleketi krallarının günahını işledi, fakat daha da önemlisi Hattuşili'ye Hatti memleketinin kralına karşı günah işledi” denilmektedir.

III. Tuthaliya zamanında büyük bir iç kriz geçirmiş olan Hitit devleti, I. Şuppiluliuma'nın tahta oturması ile birlikte, Hitit devletinin, Kuzey Suriye'deki eski siyasi haklarını geri almaya çalıştığını ve bundan dolayı diplomatik ve askeri faaliyetlere giriştiğini görüyoruz.⁵¹

⁴⁹ Kinal 1967, 202, 203.

⁵⁰ Gurney 1990, 32, 33.

⁵¹ Kinal 1967, 202-208.

Mitanni kralı Tuşratta devletin başındayken ondan bağımsız bir de Hurri krallığı kurulmuştur. I. Şuppiluliuma ise bu fırsatı kaçırmamış ve hemen yeni Hurri kralı Artatamayı desteklemiştir.⁵² Mitanni kralı Tuşratta'nın ölümü ile devlet yıkılmış ve Mitanni devletinin Kuzey Suriye'deki Halep, Alalah, Nia, Katna, Nuhaşşe ve Kargamış gibi büyük şehirlerinin hepsi ve sahildeki Ugarit limanı da dâhil olmak üzere, Hitit hâkimiyetine geçmiştir.⁵³

Özet olarak M.Ö. 1750-1550 yılları arasında hüküm sürmüş olan Yamhad krallığına Hitit kralı I. Muşili son vermiştir. Bu Hitit kralının ölümünden sonra Hitit devleti bir iç bunalım geçirdiğinden dolayı Kuzey Suriye, Mısır'ın 18. sülalesinin en büyük firavunlarından III. Tutmosis'in egemenliğine girmiştir. Fakat bu Mısır egemenliği de kısa sürmüş ve Hurri istilası üzerine, Halep önce Barratarna'nın, daha sonra Mitanni kralı Sauşşatar'ın idaresinde kalmıştır. Anadolu'da Yeni Hitit devleti tekrardan kuvvetlenince, önce II. Tuthaliya, ardından I. Şuppiluliuma tarafından Halep yeniden ilhak edilmiştir. Buraya Hititli bir prens kral olarak atanmıştır. Bu durum Hitit devleti ile beraber Kargamış, Kadeş gibi birçok şehrin, Ege göçleriyle yıkılmasına kadar devam etmiştir. Bu göçlerden sonra ise Halep şehri önemini kaybetmiştir.

Yamhad Krallığı'nın Sınırları ve Şehirleri

Yamhad Krallığı, başkent Halap/Halpa/Halep şehrinin dışında, birçok şehre hakim olduğu, Zimri-Lim'in mektubu'ndan anlaşılmaktadır. Mektupta; **”Tek bir üstün kral yok. Babilli Hammurabi'nin yanında on-onbeş kral var; bir o kadar kral Larsalı Rim-Sin, Eşnunnalı İbal-pi-el ve Katnalı Amut-pi-el'i izliyor; yirmi kral da Yamhad'lı Yarim-Lim'le beraber”**. Bu bilgiden yola çıkarak Yamhad Krallığı'na bağlı yirmi krallığı tespit etmemiz gerekmektedir. Bu sayının göreceli olduğu muhakkaktır. Ama arkeolojik ve filolojik verilerle bazı tespitlerde bulunulabilir. Filolojik belgelere göre Mukiş, Niya, Haşşuva, Kargamış, Urşu, Samarum, Emar, İrrite, Zalvar şehirleri ile İburia, Nişin (Tel el Hajj) Mutani, Naştarbi köyleri metinlerde zikredilmektedir.

Gerek Roma dönemindeki Suriye eyaleti gerekse Osmanlı dönemindeki Halep sancağının sınırları, eski Yamhad'ın sınırlarını tespit etmemizde veriler sağlamaktadır. Hitit metinlerinin de yardımıyla ülkenin sınırları ve bunun içinde kalan yerleşmelerin yerleri tahmin edilebilir. Bazı yerleşmeler kazılar sonucunda bulunan tabletler sayesinde tespit edilmiştir. Şimdi, Yamhad krallığının kendi şehirleri ile muhtemel bağlı krallıkları aşağıda ele alalım.

⁵² Alpman 1982, 308.

⁵³ Kinal 1967, 209.

Ansari (Yamhad)

Halep yakınlarındaki bu merkez, Yamhad şehri olarak görülmek istenmektedir. 1973-1980 yıllarında Antoine Suleiman tarafından kazılmıştır⁵⁴.

Umm el-Marra (Tuba)

Halep'in doğusunda, Cabbul ovasında yer alan bu şehir, Eski Yakındoğu'nun en eski şehirlerindedir. Amerikalı ve Hollandalı bilim adamları tarafından kazılmış olan şehir, Tunç çağları boyunca yerleşim görmüştür⁵⁵. Eski adı Tuba olan şehir, Orta Tunç II tabakasında, Yamhad krallığının bir şehri idi.

Ebla'nın kuzeybatısında, ticaret yollarının kavşağı konumunda olan bu şehir, günümüzdeki konumu itibari ile düşünmezsek, verimli arazilerinden dolayı, eskiden oldukça önem arz etmekteydi. Mısır kaynaklarında, Kuzey Suriye'nin tahribi sırasında Tuba şehrinin de yıkılmış olduğu yazmaktadır.

Tuba şehri, eldeki verilere göre, M.Ö. 2800'lü yıllarda beş bin gibi bir nüfusa sahip idi. Ancak M.Ö. 2100 ve 2000'li yıllarda, Cabbul ovasındaki Tuba ve diğer şehirlerin, hâkim oldukları 200 yıllık bir merkezi otoritenin ardından yıkılmaları söz konusudur. Fakat bu yıkılışın nasıl olduğu kesin değildir. Tuba şehrinde günlük yaşamda kullanılan teknikler oldukça ileriye idi. Kent tahribe uğradıktan sonra dahi tamamen terk edilmemiştir. Ancak M.Ö. 1800 yıllarında şehirdeki Amurru isimlerinin çokluğu ve Amurru hâkimiyeti ilgi çekicidir. Tuba şehri bu M.Ö. 1800'lü yıllarda Yamhad Krallığı'nın kontrolündeydi ve ikinci başkenti konumundaydı.

Toparlamak gerekirse Tuba şehri, çok eski bir şehir olup burada 200 yıl süre ile bir krallık olduğunu görüyoruz. Daha sonra bu kentin Amurrular tarafından ele geçirildiğini ve özellikle Yamhad Krallığı döneminde (M.Ö. 1800-1550) elde tutulduğunu biliyoruz. Bu kent ticari anlamda oldukça önemliydi. Ayrıca bu kent, Yamhad Krallığı tarafından ikinci bir başkent değeri görmüştür.

Tel Hadidi (Azu)

Hadidi kenti, Yukarı Fırat'ın sağ tarafında yer alan bir Tunç Çağı kentidir. Tel Hadidi kentinde 1972 ve 1978 yılları arasında Dr. Rudolph Dornemann'ın öncülüğünde kazılar yapılmıştır. Bu kent, Eski Tunç I'den 1918 yılına kadar iskân görmüştür.

M.Ö. 3. binyılda Tel Hadidi, büyük bir kent merkeziydi. Bu şehirde kullanılan araç ve gereçlerin tekniği olarak "Levallous" tekniğinin görülmesi önemlidir. Zira Yakındoğu'da bu

⁵⁴ SULEIMAN A. *Akkadica* 40, 1980, p.1-16.

⁵⁵ Curvers, H. and G. Schwartz, 1997, 201-227.

teknik oldukça az görülmektedir. Bununla birlikte kentteki çakmaktaşı işçiliği, bu şehrin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Burada yapılan kazı çalışmalarında, bir bina zemininden ok başları çıkması bu şehrin silah tekniğinde nasıl bir seviyede olduğunu akıllara getirmektedir.

Ticaret yollarının Fırat nehrinden de geçmesi, Fırat nehrinin etrafında olan diğer kentler gibi Tel Hadidi kentine de fayda sağlamıştır. Fırat nehrinin o bölgede kurulan kentler için büyük bir nimet olması oldukça önemlidir. Bununla birlikte asıl önemli olan Yamhad Krallığı'nın Kuzey Suriye'ye hâkim olduğu dönemde, Tell Hadidi kentinin nasıl bir öneme sahip olduğudur. Ancak Tell Hadidi'nin durumu eldeki kaynaklara göre kesin olarak tespit edilememektedir. Yamhad Krallığı'nın (M.Ö. 1800-1600), I. Murşili saldırısına kadar, Kuzey Suriye'ye hakim olduğunu düşünürsek, Tell Hadidi kentinin de Yamhad kontrolünde bir kent olduğunu çıkarabilme oranımız oldukça yüksektir. Şehrin bu devirdeki adı, ele geçen 14 adet tablete göre, Azu'dur.⁵⁶

Tel Afis

Tel Afis kenti Suriye'de, Ebla ile Halep arasında yer alan eski bir yerleşim yeridir. Tel Afis kentini, Ebla krallığının merkezi olan, Tel Mardih'de araştırma yapan, İtalyan arkeologlar kazmıştır. Bu kazılar sonucunda şehirde, Kalkolitik, Orta Tunç, Geç Tunç ile Demir Devri (Arami) tabakaları vardır. Kazı, Pisa Üniversitesi tarafından 1986 yılından itibaren sürdürülmektedir.

Bu kentin kazıları esnasında, varılan en önemli fikir, kültürel anlamda kentler arasında benzerlik olduğudur. Zira bu bölgedeki tüm kentler arasında mimari alanda, yaşayış şekilleri anlamında kültürel etkileşimler vardır. Bunlarla birlikte şehirde özellikle göze çarpan, diğer şehirlere benzese de, Mimari anlamda Tel afis şehrinin, daha ileri bir düzeyde olduğudur. Ayrıca kazılar sırasında bu şehrin etrafını çevreleyen surlar ve dini törenlerin yapılabilmesi için evler, açığa çıkarılmıştır.

Yamhad Krallığı'nın gücünün doruğa çıktığı zamanlarda (M.Ö. 1750-1600) ise bu kent, şüphesiz Yamhad Krallığı'na bağlı idi.⁵⁷

Tel Mastuma

Suriye'nin Kuzeybatısında, İdlib şehrinin 5 km güneyinde ve Halep'in 70 km batısında bulunan Tel Mastuma kenti, Mezopotamya'ya hâkim olmak isteyen krallıklara, alınması cazip bir şehir görünümü vermiştir. Mezopotamya'da, özellikle iklim ve hava koşullarından dolayı tarıma elverişli bölgeler oldukça azdı. Bundan dolayı Kuzey Suriye kesimi bu anlamda,

⁵⁶ Miller 1985, 48vd.

⁵⁷ Cecchini, Mazzoni, Stefania 1988-1992, 521.

Mezopotamya krallıklarının odağı haline gelmiştir. Gab ovasında bulunan Tel Mastuma kazıları Japon arkeologlarca gerçekleştirilmiştir.

Tel Mastuma şehri, özellikle Eski Tunç Çağı'ndan itibaren zeytin yetiştiriciliği bakımından, diğer şehirlerden bir kat üstündü ve tarım toplulukları olan Mezopotamya krallıkları için büyük bir nimetti. Bunların dışında ele geçen bir mektupta, bu yetiştirilen zeytinlerin, Eski Tunç Çağı'nda seri bir şekilde üretildiği ve diğer şehirlerle de zeytin üzerinden, ticari münasebetler kurulduğu anlaşılmaktadır. Bundan ötürü birçok devletin işgali altında kalmıştır. Bu bilgiler ile Tel Mastuma şehrinin hızlı yükselişinin nasıl olduğu ile ilgili bir çıkarım yapmak olanaklıdır. Ancak bu tarımsal ve ticari anlamda yükselişte olan şehrin, sürekli aynı çizgide gitmediği ve bazı dönemler işgale uğradığı, özellikle de Orta Tunç Çağı'nda üretimde bir yavaşlama olduğu, kazı çalışmalarında ortaya çıkmıştır. Geç Tunç Çağı başında (M.Ö.1600 civarı) şehir terkedilmiştir. Bu şehir de Yamhad'a bağlı idi ve muhtemelen Ebla gibi Hititler tarafından yıkılmıştır.⁵⁸

Tel-Mardih (Ebla)

Tel Mardih şehri⁵⁹, Halep'in 55 km güneybatısında bulunan antik bir şehirdir. Eski adı Ebla olan bu şehir, M.Ö. 3. binyılın sonlarında ve M.Ö. 1800-1650 yılları arasında oldukça önemli bir merkezdi. P. Mattiae başkanlığındaki kazılarda binlerce tablet bulunmuştur.

İtalyan arkeologların yıllardır çalıştığı Ebla kenti, Orta Tunç çağının ilk yarısı göz önüne alındığında, en önemli kentsel yerleşmelerden biri olarak karşımıza çıkıyor. Ebla dilinde kaleme alınmış olan Ebla tabletleri, Suriye ve Mezopotamya tarihi açısından oldukça önemli bilgiler vermektedir.

Arşivlerden anladığımız kadarıyla bölgeler arası değiş tokuş sisteminin yerleşmesi, Suriye'deki kentlerin büyüyüp zenginleşmesine, küçük yerleşimlerin surlarla güçlendirilmesine ve bu kentlerin içlerinde pazaryerleri bulunan büyük kent merkezlerine dönüşmesini sağlamıştır. Kentin bir diğer önemine bakacak olursak, Mezopotamya ve merkezi Suriye arasındaki ticaret yolu Ebla tarafından kontrol edilmekteydi. Ebla'nın diğer Suriye kentleri ile bulunan siyasi ilişkilerine metinlerde çok fazla değinilmemiştir. Mısır'a ise hiç değinilmemiştir. Ebla arşivleri dönemi kaynakları, egemenliğini Emar'a kadar genişleten Mari'nin bölgede askeri anlamda aktif olduğunu belirtirken, Emarlı bir prenses ile Ebla *en*'i Irkab-Damu arasında gerçekleşen bir hanedan evliliğine değinir.

III. Bin sonlarında döneme ilişkin kaynaklar politik durumu kabataslak bir şekilde de olsa belirlenmesi için yeterli değildir. Bu dönem için kesin olgu, Akkad yayılımı, Gudea ile

⁵⁸ Yoshinori 1997, 251-273

⁵⁹ Matthiae 1976, 94-113.

III. Ur hanedanı arasında ilişkilerin varlığı ve Suriye bölgesinde meydana gelen etnik yapıdaki değişimdir. Ebla, Akkad kralı Sargon'un (M.Ö. 2340-2284) ele geçirmek istediği yerlerden bir tanesiydi. Bununla birlikte Sargon'un ardılları olan Rimuş (M.Ö.2284-2274), Naram-Sin (M.Ö. 2259-2223) ve Şarkalişarri'nin (M.Ö. 2223-2198) bölgedeki egemenlikleri ve bu bölgeye yönelik askeri hareketleri ilgili kaynaklar bulunmaktadır.

Orta Tunç Çağı'nda Ebla, Kültepe metinlerinde de zikredilen bir kenttir. Bu kentteki kazılar şehrin 1650 yıllarında yıkıldığını ve Geç Tunç Çağı yerleşmesinin olmadığını göstermiştir. Ebla'nın yıkımı Hitit kralı I. Hattuşili'ye verilmektedir.

Tel es Sweyhat

Kuzey Suriye'de bulunan Tel es-Sweyhat kentinin, Türkiye sınırına olan uzaklığı 65 km. Cerablus aşağısındaki bu şehir, Fırat'ın solunda kalır. Tel es Sweyhat kenti Belih-Fırat arasındaki arazilerinin yüksekte kalan bir ova merkezinde bulunur.

Kazı çalışmalarında, kentin, M.Ö 3. binin başlarında işgal edildiği anlaşılmaktadır ve kent ele geçirilmeden önce muhtemelen küçük bir köy olarak kullanılmaktaydı. Bu yerleşim yerindeki kazılar devam ederken, Tel Sweyhat şehrinin etrafında surlar olduğu anlaşılmıştır. Kuzey Suriye'de olan kentler özellikle ticari anlamda büyük bir avantaj elde etmişlerdir. Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticaret yollarının bu güzergâhlar üzerinden de geçmesi, Tel es Sweyhat kentini de ekonomik anlamda rahatlatmıştır. Kentteki kazı çalışmalarında, son dönemlerinden çok Eski Tunç Çağı'na ait eserler bulunmaktadır. Bu dönemde bir devlet merkezi olduğu sanılmaktadır. Tel es Sweyhat şehri, muhtemelen M.Ö. 1800'lerde yıkılmıştır. Bu şehir yıkıldıktan sonra nüfusunda da yok denecek kadar bir azalma görülmüştür⁶⁰.

Tel Ahmar (Mazuvati)

Suriye'de bulunan Tel-Ahmar kenti, Fırat nehrinin doğu kıyısında kurulmuştur. Eldeki verilere göre bu kentin, Erken Neolitik dönemde kurulduğu sanılmaktadır. Kent, Demir Çağının en önemli yerleşim yeri kalıntılarındandır. Til Barsip adını alan şehri, bir Arami kabilesi olan Bit-Adini'nin başşehri olmuştur ve M.Ö. 9. yüzyılda Asurlular tarafından ele geçirilmiştir. Asur kralı III. Salmaneser'den sonra şehre, Kar-Şulmanu-Aşerid ismi verilmiştir. Til-Barsip kentinin Fırat nehrinden dolayı stratejik bir konumda bulunması, Asur tarafından idari bir merkez haline getirilmesini sağlamıştır.

Tel Ahmar şehri ilk olarak, 1930 yılında Fransız arkeolog François Thureau-Dangin tarafından bulunmuştur. Fransız arkeolog ayrıca Demir Çağı şehrinde çok sayıda çanak çömlek ile Eski Tunç Çağı'na ait bir hypogeum (yeraltı) mezarı ortaya çıkarmıştır. Bu şehirde

⁶⁰ Levant 1986, 247-316.

üç tane önemli dikilitaş da ele geçirilmiştir. Buradaki bir kayıta göre, Asur kralı ile Arami kralı Bar Ga'yah'ın, M.Ö. 8 yüzyılda Arpad şehri ile yapmış olduğu bir antlaşmadan bahsedilmektedir. 1980'li yıllarda bu şehirdeki kazı çalışmalarına Melbourne Üniversitesi'nden Gay Bunnens öncülük etmiştir. Kazı sonuçları olarak elimize birçok fildişi eserler geçmiş ve bunlar 1997 yılında yayımlanmıştır. Bu kentin II. Binde Mazuvati kenti olduğu sanılmaktadır⁶¹.

Tel Meskene (Emar)

Tel Meskene (Emar) Orta Fırat'ta, Suriye'nin kuzeydoğusunda yer alan eski bir Amurru şehridir. Şimdilerde ise yapay bir göl olan Assad'ın sahil kıyısındadır. Tel-Meskene şehri, Suriye açısından çok önemli çivi yazılı tabletlerin merkezidir. Bu şehri sırasıyla Ugarit, Mari, Ebla takip eder. Bu çivi yazılı tabletler M.Ö. 2500 yılına tarihlendirilmektedir ve 1970'lerden beri kazılar devam etmektedir. Emar, ticari bakımdan Yukarı Mezopotamya ve Anadolu arasında köprü vazifesi görmekteydi. Diğer şehirlerden farklı olarak Emar'daki tabletler Akkادلara ve M.Ö. 13. yüzyıla aittir. Ancak bu metinlerin kraliyetle alakalı olup olmadığı kesin değildir. Zira bu metinlerde evlenmeler, dini törenler, emlak işleri özellikle bahsedilen konulardandır. Suriye'deki Tabga baraj projesinden dolayı ilk kurtarma kazıları 1972 ve 1976 yılları arasında, Jean-Claude Margueron öncülüğünde Fransız Arkeolog takımı tarafından üstlenilmiştir.

Kazılar sırasında bölgenin yağmalandığı ve günümüz insanların oraya zarar verdikleri görülmüştür. Bundan dolayı 1992 yılında Suriye Antik Araştırma Grubu bu yerin nezaretini kendi üzerine almıştır. Emar şehri tarihsel anlamda M.Ö 3. binin ortasına kadar Ebla yöneticilerinin etkisi altında kalmıştır. Zira bu şehrin isminden, Ebla arşivlerinde bahsedilir. M.Ö. 18. yüzyıla ait Mari metinlerinde anlatıldığına göre Emar, komşusu Yamhad Krallığının etkisi altında kalmıştır. M.Ö 13. ve 12. yüzyıllar boyunca, Emar'ın kendisi ile ilgili belgeler kayda geçmiştir ve bu kayıtların çoğu Akkadcadır. Hattuşa ve Ugaritle eş zamanlı metinlerde ve Asur arşivinde, Emar'ın Hitit nüfuzu altında iken Kargamış kralına bağlı olarak hüküm sürdüğü anlatılmaktadır.

Emar ile ilgili arkeolojik belgeler, Tunç Çağı çöküşünün bir sonucu olarak, M.Ö. 12. yüzyılda sona erer.⁶²

Tilmenhöyük (Zalvar/Zalpa)

Gaziantep'in Islahiye ilçesinin 10 km. doğusundadır. Prof. Dr. U. Bahadır Alkım tarafından kazılan hüyükte Orta Tunç çağı'na ait saray yapıları açığa çıkarılmıştır. Saraylar bir

⁶¹Verardi 2008, 109-116.

⁶²Chavalas 1996, 179 p.

yangın ile yok olmuştur. Bu yerleşmenin I. Hattuşili tarafından yıkıldığına inanılmaktadır. Arşivin olmamasına rağmen bu yerleşmenin Hitit metinlerinde zikredilen Zalvar kenti olduğu düşünülmektedir. Üstte bahsedildiği gibi bu kentin savunulmasına Halep askerleri gelmiş olması, kentin Yamhad'a bağlı veya müttefik bir kenti olduğunu göstermektedir⁶³.

Kargamış

Kargamış kenti, Türkiye-Suriye sınırında, Fırat'ın batı kıyısında yer alır. İngilizlerce kazılan bu kentin Demir Devri'ne ait yapı ve bunlara bağlı kabartmalar açığa çıkarılmıştır. Ayrıca Hüyük'te Eski Tunç ve Neolitik çağ izlerine de ulaşılmıştır. M.Ö. II. Binde çok önemli bir şehir devleti olan Kargamış'ın bu çağa ait kısımları kazılamamıştır. Bu nedenle arşivi bulunamayan bu kent hakkındaki bilgilerimiz Hitit metinlerinden gelmektedir. Akropolünde tanrıça Kubaba ve tanrı Lama'nın tapınakları olan önemli bir Hurri yerleşmesidir.

Bu kentin de Halep ile ilişkisi iyi olup muhtemelen Kargamış da Yamhad'ın arkasından giden kentlerden biridir.⁶⁴

Urşu

Hitit kralı I. Hattuşili'nin ele geçirip yakıp yıktığı bu kentin bugünkü yeri belli değildir⁶⁵. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da önemli bir kavşak noktası olan bu kentin Kargamış'ın batısında yer aldığını söyleyebiliriz. Metinlerde bu kentten bir daha söz edilmemektedir. Urşu'da bir Yamhad Krallığı şehri idi.

Niya

Hem Mısır hem de Hitit metinlerinde geçen Niya (Ni) kenti ve ülkesi, fildişi işçiliği ile tanınan bir yerdi. Suriye türü fillerin yaşadığı bir yer olması beklenen bu ülkenin, Gab Ovası sazlıkları civarında olması beklenmelidir. Bu sazlıklarda fillerin yaşadığı Mısır metinlerince malumdur. Niya da konum itibarıyla Yamhad'a bağlı olmalıdır.

Mukiş

Mukiş krallığı, başkenti Alalah (Tel Açana) olan ve bugünkü Antakya civarını kapsayan bir ülkedir. Yapılan kazılarda, kentin 7. tabakasında bulunan, saray ve arşivi ortaya çıkarılmıştır. Bu saray I. Hattuşili tarafından yakılmıştır. Yamhad krallarının kışlık başkenti olarak da kullanılan bu kentte L. Woolley tarafından kazılar yapılmıştır⁶⁶.

Diğer Yerleşmeler

Hitit metinlerine bakıldığında bu yerlere konulan şehirler vardır. Bunlar Zizilpa, Hahha, Nuhaşşe, Aştata, Samarum, Barga gibi yerlerdir. Bu yerleşmelerin neresi olduğu belli

⁶³ Duru 2003, 35-36.

⁶⁴ Tuna 1998, 367p.

⁶⁵ G. F Del Monte-J. Tiscwer 1978, 163vd.

⁶⁶ Woolley 1939, 1-37.

değildir. Kazı çalışmaları halen devam eden bazı yerler de vardır. Bunlar arasında Tel Abu Danne, Tunip şehrinin merkezi olan Tel Aşarne (Tunip), Tel Frey, Tel Karakuzak, Tel el-Qitar, Tel Mumbagat, Tel es-Sefinet Noah, Tel Selenkahiye, Tel Şiuh Fevkani (Burmania) kentleri sayılabilir. Eldeki verilere göre bu kentler, yukarıda sayılan diğer kentler gibi Yamhad Krallığı'nın sınırları arasında olması muhtemeldir. Bundan ötürü Yamhad Krallığı'nın araştırılmasında, bu kentlerden elde edilebilecek bilgilerde oldukça önemlidir.

SONUÇ

Yamhad Krallığı ile ilgili bu bazı bilgilerden sonra kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse; M.Ö. 18 binyılın başlarında kurulup yaklaşık 200 yıl hüküm süren Yamhad Krallığı, konumu ve sahip olduğu güç ile o dönemlere damgasını vurmuştur. Etrafındaki birçok şehir devletini kendine bağlayan krallık, göçebe bir kavim olan Hurriler'in istilaları ile büyük yaralar almış ve sınırlarını koruyabilmek için sahip olduğu enerjisini yavaş yavaş tüketmiştir. Daha sonrasında ise bu tehlikeleri bir nevi atlatmış olsa da, bulunduğu konumu itibari ile Hitit Devleti'nin odağı haline gelmişlerdir. Zira Hititler, büyük bir imparatorluk kurmak istiyorlardı ve nüfuzları üzerinde başka bir devletin nüfuzunun olmasını istemiyorlardı. Ayrıca Kuzey Suriye toprakları, Hitit Devleti'nin ekonomik gelişimi açısından da oldukça önemliydi.

Hurri toplulukları gibi, yine göçebe yaşayan insanların, Kuzey Suriye ve doğal olarak Yamhad Krallığı'na ait topraklar üzerine işçi olarak yerleşmeleri, çalışmamızda da vurgulamaya çalıştığımız üzere, Yamhad Krallığı'nı büyük bir felakete, zayıflığa ve iç karışıklığa yöneltmiştir. Bu durum ise Hititlerin işini oldukça kolaylaştırmıştır. Ancak üzerinde önemle durulması gereken başka bir husus ise bu Kuzey Suriye topraklarının değerli olmasından dolayı yalnızca Hitit olarak değil, birçok devletin odak noktası haline gelmiştir. Önceki anlattıklarımızdan da anlaşılacağı gibi Yamhad Krallığı bir devlet ile değil birçok devlet ile mücadele içerisine girmiştir.

Her ne kadar Hitit Kralı I. Muşşili döneminde, Yamhad Krallığı üzerine büyük bir darbe indirilse de, Yamhad kalıntıları kolay bir şekilde ortadan kalkmamış ve Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'nın Kuzey Suriye'yi fethine kadar, bir şehir devleti olarak Halep Krallığı adı altında varlığını sürdürmüştür.

Yamhad Krallığı ile ilgili bilgileri Ebla, Ugarit, Alalah, Mari ve Hitit metinlerinden öğrenmekteyiz. Böylesine önemli devletlerin arşivlerinde Yamhad Krallığı ile ilgili bilgiler bulunması, aralarındaki kültürel, siyasi ve ekonomik faaliyetleri, ayrıca Yamhad Krallığı'nın 200 yıllık büyük gücünü, açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Alpman 1982, Adil Alpman, “Hurri Mitanni Devleti”, Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV-25, 283-312.
- Ball 1994, W. Ball, *Syria A Historical and Architectural Guide*, England.
- Bayraktar 2004, Hilmi Bayraktar, *19. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti*, Ortadoğu Araştırmaları Merkez Yayınları, Elazığ.
- Cecchini, Mazzoni, Stefania 1988-1992, Cecchini, S. Mazzoni, Stefania, *Tell Afis (Syria) The 1988-1992 Excavations on The Acropolis*.
- Chavalas 1992, M. W. Chavalas-J.L. Hayes, *New Horizons in The Study of Ancient Syria*, Bibliotheca Mesopotamica, 25, Malibu.
- Chavalas 1996, M. W. Chavalas, *Emar The History, Religion and Culture of A Syrian Town in The Late Bronze Age*.
- Çilingiroglu 1984, Altan Çilingiroğlu, *Kuzey Suriye Siyasal Kültürel İlişkiler*, Ege Üniv. Yayınları, İzmir.
- Curvers, H. And G. Schwartz, 1997, H. Curvers and G. Schwartz, Umm el-Marra, *A Bronze Age Urban Center in the Jabbul Plain*, Western Syria, *American Journal of Archaeology* 101: 201-227.
- Del Monte-Tiscwer 1978, G. F. Del Monte, J. Tiscwer, : *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte*, Wiesbaden 1978.
- Duru 2003, Refik Duru, *Unutulmuş Bir Başkent Tilmen*, İstanbul, TÜRSAB.
- Fortin 1999, M. Fortin, *Syria Land of Civilization*, Paris.
- Gelb 1969, I. Gelb, “A Cappodocian Tablet Supposedly From The Neighbourhood of Carchemish”, *Atheneaum* 47, 119-124.
- Gurney 1990, Oliver Robert Gurney, *Hititler*, (Çev. Pınar Arpaçay), Ankara.
- Harmanşah 2003, Ömür Harmanşah, “2000'den Kesitler III: *Eskiçağın Mekanları/Zamanları/İnsanları*”, ODTÜ Mimarlık Bölümü, Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans Programı Doktora Araştırmaları Sempozyumu, Ankara.
- Hitti 1957, P. K. Hitti, *History of Syria*, New York.
- Kınal 1967, Füzûzan Kınal, “Yamhad Krallığı” Tarih Araştırmaları Dergisi, V/8-9, 193-211.

- Klengel 1992, Horst Klengel, *Syria 3000 to 300*, Berlin: Akademie Verlag.
- Kuzuoğlu 1999, Remzi Kuzuoğlu, *Kültepe Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları, Bunların Lokalizasyonu ve Diğer Yönleri Hakkında Elde Edilen Bilgiler*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Levant 1986, Levant, *Archaeobotanical Studies in the Levant*, 4. Bronze Age Sites on the North Syrian Euphrates, *Palaeohistoria* 27.
- Macqueen 1986, J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (Çev. Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Matthiae 1976, Matthiae P. “*Ebla in the Late Early Syrian Period: the Royal Palace and State Archives*” *Biblical Archaeologist*, 39/3, pp. 94-113.
- Miller 1985, Robert Miller, *Flintknapping and arrowhead manufacture at Tell Hadidi*, Syria.
- Moore 1985, A. M. T. Moore, *Syria and The Origins of Agriculture*, Ebla To Damascus, (Ed. H. Weiss), Washington.
- Moore 1988, A. M. T. Moore, *The Prehistory of Syria*, Bulletin of American Schools of Oriental Research.
- Muhesen 1999, S. Muhesen, *The Peopling of Syria: recent discoveries, Syria Land of Civilization*, (Ed. M. Fortin), 1999.
- Roaf 1996, M. Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, İstanbul.
- Schwartz 1988, G. M. Schwartz, “*Syria, ca. 10.000–2000 B.C.*”, *Chronologies in Old World Archaeology*.
- Sevin 2003, Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul.
- Suleiman A. 1973-1980, A. Suleiman, *Excavation at Ansari-Aleppo for the Seasons 1973-1980 Early and Middle Bronze Ages (P1.I-VIII)*, *Akkadica* 40 (1984), p.1-16.
- Tuna 1998, Numan Tuna, *Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi*, ODTÜ Yayınları, Ankara.
- Verardi 2008, Verardi, “*A Metallurgist Workshop Tell Ahmar Syria*” *Akkadica* 128, 2008.
- Woolley 1939, L. Woolley, *Excavations At Atchana-Alalakh*, 1938, *Antiquaries Journal* 19: 1-37.

Yoshinori 1997, Yasuda Yoshinori, The Rise and Fall of Olive Cultivation in Northwestern Syria, Palaeoecological Study of Tell Mastuma, 251-273, Japan.